



فصل نامه تخصصی کتابخانه بزرگ
حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی
سال بیست و هفتم | شماره ۱۰۴ | تابستان ۱۴۰۰

بایستگی تدوین ویرایش نوین تاریخ تذکره‌های فارسی

حسین مسرت^۱

چکیده

معرفی مختصری از کتاب «تاریخ تذکره‌های فارسی» اثر ماندگار احمد گلچین معانی (۱۲۹۵-۱۳۷۹ ش) است، که در آن تذکره‌های فارسی منتشر شده و نشده تا زمان تالیف کتاب به تفصیل و با دقت و سواس خاصی معرفی شده‌اند. مولف با توجه به یافتن نسخه‌های صدها تذکره فارسی گمنام و انتشار آنها تا این زمان، لزوم ویراست جدید این کتاب را گوشزد کرده، و دو پیشنهاد برای انتشار مجدد این اثر فاخر (با درهمکردن، پیرایش و ویرایش اطلاعات) و نیز تکمیل این کتاب با استفاده از نسخ تذکره‌های تازه‌یاب در گوشه گوشه جهان ارائه داده است.

کلید واژه

تاریخ تذکره‌های فارسی - احمد گلچین معانی - ادبیات فارسی، تاریخ شاعران فارسی.

۱. پژوهشگر در حوزه نسخ خطی و تصحیح متون کهن.



تاریخ تذکره‌های فارسی: احمد گلچین معانی، تهران: کتابخانه سنایی، ویرایش دوم، ۱۳۶۳، ج ۲.

بی گمان یکی از آثار ارزشمند زنده یاد احمد گلچین معانی، گرد آوری، تدوین و چاپ دوره دو جلدی تاریخ تذکره‌های فارسی است، کاری که بی‌گزافه، به سامان رساندن آن عشق می‌طلبد، و اگر نبود همّت او چه بسا که نام و نشان بسیاری از نسخه‌ها گم می‌افتاد، چنانکه این اتفاق در همین سالیان اخیر در جنگ خانمان سوز افغانستان اتفاق افتاد و هزاران نسخه خطی ارزشمند، یا سوخت و یا به تاراج رفت و اکنون هر کدام از آن‌ها در گوشه‌ای از گیتی پراکنده‌اند.

گلچین معانی به دلیل شناخت بسیار خوبی که از جنگ‌ها، مجموعه‌ها و تذکره‌های فارسی و ادبی داشت و با توجه به پیوند بسیار نزدیکی که با اهل ادب، قلم، شعر و نیز دارندگان کتابخانه‌های شخصی برقرار کرده بود، توانست با تکمیل نمودن اطلاعات کتابخانه‌های موجود ایران و کشورهای همسایه، با داشته‌های شخصی خود، مجموعه‌ای گرانسنگ را تدوین کند.

آن زنده یاد، تا واپسین سال‌های زندگی با وسواسی عالمانه به پیرایش، ویرایش و افزایش کتاب خود می‌پرداخت و علی‌رغم بیماری جانکاه حنجره و کارهای زیادی که داشت، توانسته بود پس از چاپ نخست دوره دو جلدی، که در سال ۱۳۴۸ و ۱۳۵۰ ش توسط دانشگاه تهران انجام شده بود، با غور و دقت و افزودن آگاهی‌های نو، ویرایش دوم آن را در سال ۱۳۶۳ ش به وسیله بنگاه سنایی تهران چاپ کند. ظاهراً هم تا آخرین دم زندگانی، ویرایش دیگری را آماده کرده و اکنون نزد خانواده اوست و گویا فرزند وی دکتر پرویز گلچین معانی قصد چاپ آن را دارد. چنانکه اهل فن و پژوهش می‌دانند، طبیعت این گونه کارهای پژوهشی، به روشنی گواهی می‌دهد که پژوهش، نشر و چاپ در حال دگرگونی و پیشرفت است؛ هر روز نکته‌ای بر نکته‌ای افزوده می‌شود. هر روز چیز تازه‌ای و اندیشه‌نوی وارد عرصه تحقیق می‌شود و هر روز جُنگی، کتابی و مجموعه‌ای فراچنگ می‌آید.

خوشبختانه اکنون، عالمان، اندیشمندان و مصححان توانمندی وارد عرصه تحقیق و تتبع و دانش گستری شده‌اند که به همت، دانش و پشتکار آن‌ها سالی چندین عنوان تذکره و مجموعه خطی، تصحیح و یا جُنگ‌ها و تذکره‌های جدیدی چاپ می‌شود. از آنجا که بر شمردن و شناساندن تمامی کتاب‌هایی که از سال ۱۳۶۳ ش تاکنون در زمینه‌های اشاره شده، منتشر شده‌اند، خود جلد سومی بر کار زنده یاد احمد گلچین معانی خواهد بود، نگارنده دو پیشنهاد دارد که امید است مقبول افتد:

۱- از سوی یکی از مراکز فرهنگی، علمی و یا دانشگاهی، گروهی مأمور گردآوری و تدوین تازه یافته‌ها از سال ۱۳۶۳ ش تاکنون شوند و با در هم‌کرد، پیرایش و ویرایش کار زنده یاد گلچین معانی، آن را در سه جلد چاپ کنند.

زیرا اولاً بسیاری از تذکره‌های خطی چاپ نشده، مانند: تذکره میکده، مرآت الفصاحه، تذکره خاوری، انجمن خاقان، تذکره دلگشا، تذکره المعاصرین، ریاض الاشعار، خلاصه الاشعار و زبدة الافکار، عرفات العاشقین و عرصات العارفين، تذکره شبستان، تذکره ثریا، سفینه خوشگو، ریاض الشعراء، نتایج الافکار، تذکره تحفه سامی (سه تصحیح)، تذکره خیرالبیان و ده‌ها کتاب دیگر چاپ شده و در دسترس همگان است.

ثانیاً برای بسیاری از این گونه کتاب‌های چاپ شده، نسخه‌های خطی دیگری از درون خانه‌ها به بیرون و یا به کتابخانه‌های بزرگ خطی عمومی راه یافته که شاید برخی از آن‌ها نسخه بهتر و کامل‌تری نسبت به نسخه‌های آمده در چاپ پیشین آن تذکره یا تاریخ تذکره‌های فارسی باشد.

مثلاً نگارنده طی یک بررسی انجام شده که نخست در آغاز تذکره نصرآبادی به کوشش احمد مدقق یزدی، بدون نام و سپس در کتاب گنجینه شهاب نیز درج شد،^۱ بیش از ۲۴ نسخه از تذکره نصرآبادی را شناسایی کرده است و چنانکه اهل کتاب می‌دانند، در سال ۱۳۸۰ ش

۱. «کتاب‌شناسی محمدطاهر نصرآبادی»، گنجینه شهاب، یادنامه آیت‌الله مرعشی نجفی: زیر نظر: سید محمود مرعشی نجفی، قم: کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی، ۱۳۸۰، ج ۲: ۲۸۸-۲۷۳.





دو تصحیح بسیار خوب از این کتاب همزمان در یزد و مشهد توسط آقایان: محسن ناجی نصرآبادی و احمد مدقق یزدی، زیر نظر استادان بزرگوار: ایرج افشار و دکتر محمدرضا شفیعی کدکنی، توسط نشر اساطیر و دانشگاه یزد چاپ شد.

و یا اینکه اخیراً و با همراهی دوست شاعر خود آقای احمد مدقق یزدی در راه تصحیح دوباره تذکره تحفه سامی، نگارنده موفق به شناسایی بیش از ۴۰ نسخه از این تذکره در کتابخانه‌های ایران و جهان و مجموعه‌های شخصی شد،^۱ در حالی که از درون تاریخ تذکره‌ها تنها می‌توان به ۱۲ نسخه از این کتاب رسید.

پس لزوم کاوش و بیرون آمدن آگاهی‌های صدها فهرست نسخه خطی که تاکنون چاپ شده و هر ماهه در حال چاپ است، بیش از پیش احساس می‌شود.

این در حالی است که بنابر گفته آقای دکتر سید محمود مرعشی، مدیر کتابخانه آیت الله مرعشی، آنچه از نسخه‌های خطی در این ۵۰ جلد فهرست نسخه‌های خطی آمده، تازه نیمی از نسخه‌های موجود است. (یعنی فهرست نسخه‌های خطی آن دست کم به ۱۰۰ جلد خواهد رسید). و این در حالی است که می‌دانیم مثلاً فهرست کتاب‌های خطی کتابخانه مدرسه سپهسالار (شهید مطهری کنونی) ۳۲ سال است چاپ نشده است، آخرین فهرست کتاب‌های خطی دانشکده ادبیات دانشگاه تهران در سال ۱۳۴۱ چاپ شده است، یعنی ۴۸ سال پیش، آخرین فهرست کتابخانه وزیری، در سال ۱۳۵۸، دانشگاه تهران، سال ۱۳۶۴، ملی تبریز، سال ۱۳۵۳ و ... وجه بسیار کتابخانه‌های ایران و جهان که هنوز موفق به چاپ حتی یک جلد از فهرست نسخه‌های خود نشده‌اند؛ همانند برخی کتابخانه‌های بزرگ دانشگاهی هند و پاکستان که کتاب‌های خطی آن همچون آجر، هره شده‌اند و یا شوربختانه در حال پوسیده شدن هستند و هر چند اکنون به همت آقایان صدرایی خویی و نیز سید احمد و سید صادق و سید جعفر حسینی اشکوری و ... سالی چندین فهرست نسخه خطی کتابخانه‌های ریز و درشت، چاپ و منتشر می‌شود. اما هنوز، هزار جرعه ناخورده در رگ تاک است.

۱. «کتاب‌شناسی سام میرزا صفوی»، گزارش میراث، دوره دوم، س ۴، ش ۴۰ (امرداد- شهریور ۱۳۸۹): ۷۵-۶۶.

طبق برآورد برخی پژوهشگران، تعداد نسخه‌های خطی ایران، ۵۰۰ هزار جلد؛ و بنابر نظر دکتر سید محمود مرعشی، یک میلیون جلد است. و حتماً تعداد نسخه‌های خطی فارسی در جهان بیش از این است.

۲- به دلیل آنکه بسیاری از جُنگ‌ها، تذکره‌ها و مجموعه‌های ادبی، فقط در محدوده یک شهر و یا یک استان چاپ و پخش می‌شود، و باز به دلیل آنکه شمارگان کتاب در ایران بسیار کمتر از استاندارد جهانی و حتی در میان برخی کشورهای جهان سوم است، این گونه کتاب‌ها کمتر به دست مراکز علمی، فرهنگی و پژوهشی بویژه در دسترس پژوهشگران قرار می‌گیرد، از این رو بایسته است پژوهشگران ساکن هر استان، همّت نموده و با شناسایی و گردآوری اطلاعات تذکره‌های موجود در دیار خود، به تکمیل دوره تاریخ تذکره‌های فارسی یاری رسانند.



